

УДК 904 (282.247.2-192.2) "07/09"

Наталія ВОЙЦЕЩУК

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК РАЙКОВЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ У БАСЕЙНІ ЗАХІДНОГО БУГУ

У статті висвітлено історію досліджень пам'яток райковецької культури у басейні Західного Бугу. Подано характеристику та основні результати розкопок на пам'ятках VIII-X ст. Для повнішого висвітлення походження та розвитку райковецьких пам'яток Побужжя проводимо паралелі з одночасовими комплексами із прилеглих територій.

Ключові слова: райковецька культура, Західне Побужжя, поселення, городище.

Дослідження слов'янських середньовічних культур дає нам можливість простежити не тільки етнокультурні процеси і подальший розвиток слов'ян, але й одночасно відкриває шлях до розуміння цих процесів у Південно-Східній Європі у другій половині I тис. н.е.

Західне Побужжя – це територія, що охоплює землі, які впродовж кількох століть відігравали важливу роль у розвитку всього слов'янства. Протягом третьої чверті I тис. н.е. регіон Побужжя, зокрема, верхнього, був територією, звідки брали свій початок усі значні слов'янські міграційні потоки на терени Європи. Ці землі були місцем зародження одних із перших слов'янських протодержавних об'єднань останньої чверті I тис. н.е., матеріальним відображенням яких стала райковецька культура.

Перші дослідження пам'яток райковецької культури на території Побужжя розпочалися в другій половині XIX ст. Проте на початках вони мали ціллю дослідження лише нагромадження речових знахідок і головну увагу зосереджували на розкопках могильників. У цей час М.Ф. Біляшівський розкопав п'ять курганів поблизу Зимного та три кургани в Устилузі, поблизу сучасного м. Володимира-Волинського. Цей матеріал використав В. Антонович під час створення археологічної карти Волині,

що була видана в Москві у 1901 р.¹ У 1898 р. Л. Паєвський дослідив кургани біля с. Угляни в Берестейському Побужжі, що в пізнішому часі дало можливість білоруським дослідникам Ф. Д. Гуревич, Т. М. Коробушкіній та І. І. Салівон визначити цей регіон як верхню межу поширення культури, де носії райковецької культури межували з племенами дреговичів.²

У часі між двома світовими війнами продовжували подальші дослідження старожитностей VIII-X ст. Значною активністю відзначалися польські дослідники. В 20-х рр. XX ст. польський археолог М. Древко досліджував могильники поблизу сіл Ліпське та Ліпінник Гурний, а також поселення в с. Скибинці. В. Антоневич у 1928 р. опублікував монографію “Археологія Польщі”, де висвітлюючи питання розселення слов’янських племен, вказав, що територія Побужжя в XI-X ст. була зайнята бужанами, які залишили по собі низку курганних могильників, що тягнулися клином від “Червенських градів” аж до р. Вісли.³ Багато уваги пам’яткам Побужжя приділив Р. Якимович, зокрема питанню східної межі між племенами мазовшан, русичів та ятвягів.⁴

У 30-ті роки розпочалося дослідження Белза Я. Пастернаком та Л. Чачковським, де було відкрито житла із матеріалом X ст.⁵ Значну роботу з вивчення старожитностей регіону Західного Бугу було здійснено відомим краєзнавцем О. Цинкаловським, який відкрив десятки пам’яток поблизу Володимира-Волинського, Зимного, Новоугруська, Устилуга та інших, а також описав велику кількість археологічних знахідок VIII-X ст. Результати цих досліджень були узагальнені у праці, присвяченій Волині та Волинському Поліссю.⁶

Новий етап у вивченні слов’янських пам’яток VIII-X ст. розпочався після Другої світової війни. Першим кроком у напрямку широких досліджень стала праця відомого археолога В. Гончарова “Райковецьке городище”, видана у 1950 р. В ній, на основі досліджень городища поблизу с. Райки (урочища Лука та Запасіка) в Житомирській області, було виділено

¹ Антонович В. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. Москва, 1901. Т. 1. С. 1-133.

² Гуревич Ф. О длинных и удлиненных курганах в Западной Белоруссии // КСИА. 1958. Вып. 72. С. 54-55.; Коробушкина Т., Саливон И. Сельское население Среднего Побужья IX-XIII вв. (по материалам курганых могильников) // СА. 1990. № 3. С. 138-140.

³ Antoniewicz W. Archeologia Polski. Warszawa, 1928. S. 154-155.

⁴ Jakimowicz R. Kultura Polski przedhistorycznej // PA. Poznań, 1929. Т. 4. Z. 2. S. 139-162.

⁵ Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею Наукового товариства ім. Шевченка за час від 1933-1936 рр. // ЗНТШ. Львів, 1937. Т. 154. С. 261; Чачковский Л. Княжий Белз // ЗНТШ. Львів, 1937. Т. 154. С. 15-31.

⁶ Synkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. 265 s.

елементи слов'янських старожитностей VIII-X ст., що проявлялися у специфічних рисах керамічного посуду та характері житлобудівництва.⁷

Відповідно до епонімної пам'ятки, ця слов'янська культура отримала назву райковецької або типу Луки-Райковецької. В окрему культуру ці старожитності були виділені І. Русановою на основі відмінностей керамічного матеріалу пам'яток Правобережжя від роменських пам'яток Лівобережжя та лісової смуги.⁸ Подальші дослідження дали можливість виділити низку локальних варіантів (типів) цієї культури. Так, В. Баран на основі особливостей керамічних комплексів виводить три локальні варіанти: Подніпров'я, Побужжя, Подністров'я.⁹

О. Приходнюк розробив хронологічні критерії, що є визначальними практично для всієї культури. Він виділяє в хронологічному відношенні ранній і пізній етапи райковецької культури на основі керамічного матеріалу. Ранній етап характеризується присутністю тільки ліпних керамічних комплексів, які він відносить до окремого сахнівського типу, та пізніший етап, де вже є ранній гончарний посуд, який і відноситься до типу пам'яток райковецької культури.¹⁰

У процесі досліджень райковецької культури існувало декілька думок щодо хронологічного датування райковецької культури. Перша з них охоплювала період з кінця VII - IX ст. включно.¹¹ Наступним є визначення часу існування культури як самостійної – VIII-IX ст.¹² Ще один період існування культури визначається як VIII-X ст.¹³ На сьогодні визначено закономірності у послідовному розвитку керамічних комплексів райковецької культури. Ці закономірності у поєднанні зі стратиграфічними матеріалами лягли в основу відносного хронологічного поділу цих старожитностей на три періоди, кожен з яких датується знахідками та аналогіями з інших територій. Ці періоди відповідають VIII ст. (ліпні керамічні комплекси), IX ст. (наявність ранньої гончарної кераміки, з перевагою ліпної), X ст. (переважає гончарна кераміка, що вкінці витісняє ліпні горщики).

З'являється значна кількість робіт, як окремих повідомлень, так і великих монографічних праць, присвячених цій проблематиці. Проблеми загаль-

⁷ Гончаров В. Райковецкое городище. Київ, 1950. С. 7-13.

⁸ Русанова И. Археологические памятники второй половины I тысячелетия н.э. на территории древлян // СА. 1958. № 4. С. 33-46.

⁹ Баран В. Славяне в середине I тысячелетия н.э. // Проблемы этногенеза славян. Киев, 1978. С. 5-38.

¹⁰ Приходнюк О. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI-IX ст. Київ, 1980. 152с.

¹¹ Аулих В. Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I) Львовской области // МИА. 1963. № 108. С. 378-381.

¹² Приходнюк О. Археологічні пам'ятки... С. 38-41.

¹³ Михайлина Л. Хронологія та періодизація старожитностей райковецької культури // Археологічні студії. № 1. Київ-Чернівці, 2000. С. 121-131.

ного характеру вцілому, походження та основних рис культури, систематизацію визначальних понять розробляли у своїх працях І.Русанова, Б.Тимошук, І.Ляпушкін, П.Третьяков, В.Даниленко, В.Баран, В.Седов та ін.¹⁴ Вийшла низка колективних праць, присвячених проблемам середньовічних слов'янських культур – це “Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период”, “Давня історія України”.¹⁵ Загальним питанням стосовно становлення і розвитку райковецької культури в регіоні була присвячена колективна праця “Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья”.¹⁶

Починаючи з 60-х років ХХ ст., швидко зростає кількість виявлених та досліджених пам'яток, які можна віднести до цієї культури. Сьогодні уже тільки в регіоні верхів'їв Західного Бугу налічують близько 300 пам'яток та місцезнаходжень райковецької культури.¹⁷

На основі тривалих польових досліджень другої половини ХХ ст. було встановлено, що ареал поширення пам'яток райковецької культури вкладається в наступні межі. На півдні вони доходять до території сучасної північно-західної Болгарії (могильник Попіно) та північно-східної Румунії (поселення Хлинча-І поблизу Ясс), на сході вони обмежені течією р.Дніпра, хоча є і низка пам'яток, що розташовані на Лівобережжі. На півночі пам'ятки доходять до течії р.Прип'ять, заходячи на територію Білорусії (поселення Знаменка, городище Хотомель). На північному заході розташовані по течії Західного Бугу, охоплюючи землі сучасної Польщі, а на південному заході – Українське Закарпаття.¹⁸

Питання існування та розвитку райковецької культури стали більш предметними, коли було досліджено низку пам'яток широкими площами або повністю. Такі широкомасштабні дослідження проводилися на пам'ятці Монастирок на Середньому Дніпрі Є.Максимовим та В.Петрашенко,¹⁹ та

¹⁴ Русанова И. Славянские древности VI-IX вв. между Днепром и Западным Бугом // САИ. 1973. Вып. Е1-25. 100 с.; Седов В. Славяне в раннем средневековье. Москва, 1995. 415 с.; Баран В. Давні слов'яни. Київ, 1998. 335 с.

¹⁵ Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственной период / В.Баран, Е.Максимов, Б.Магомедов, Л.Вакуленко, Д.Козак и др. Київ, 1990. 448 с.; Давня історія України / Асєєв Ю., Баран В., Толочко П. і ін. Київ, 2000. Т. 3. Слов'яно-руська доба. 695 с.

¹⁶ Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды) // Аулих В.В., Свешников И.К., Цыгылык В.Н., Баран В.Д., Козак Д.Н. / Под ред. А.П.Черныша. Київ, 1990. 192 с.

¹⁷ Кучінко М. Историко-культурный розвиток Побужжя в IX-XIV століттях. Луцьк, 1993. 159 с.

¹⁸ Этнокультурная карта территории Украинской ССР // В.Баран, Е.Максимов, А.Смиленко, Л.Вакуленко, Д.Козак, Б.Магомедов, О.Приходнюк, Р.Терпиловський и др. Київ, 1985. С. 106-107.

¹⁹ Максимов Е., Петрашенко В. Славянские памятники у м. Монастырѣк на Среднем Днепре. Киев, 1988. 148 с.

на поселенні Алчедар, що знаходиться на території Молдови.²⁰ Пам'ятками, де проводилися дослідження на значних площах є поселення в селах Кодині, Рашкові, Рованцях, Хрінниках, а також городища в Буківні, Ревному.

Дослідженнями на поселеннях поблизу с.Кодина на Пруті І.Русановою та Б.Тимощуком було відкрито значну площу та низку комплексів з ліпною керамікою ранніх етапів райковецької культури. Цінність результатів цих досліджень полягає насамперед в тому, що було зафіксовано генетичний перехід від пізньої празької до ранньої райковецької кераміки. Таким чином, було доведено спорідненість цих культур.²¹ Такі ж результати були отримані під час досліджень поселення поблизу с.Рашкова на Середньому Дністрі, проведених В.Бараном. Тут на поселенні Рашків-І було прослідковано такий самий генетичний розвиток у керамічному комплексі, як і на попередній пам'ятці.²²

Прикладом широкопланових робіт є дослідження поселень поблизу сіл Рованці та Хрінники, що відносяться до басейну Прип'яті.²³ В результаті охоронних досліджень, що були здійснені на багатошаровій пам'ятці в с. Рованці (урочище Гнідава), яка знаходиться за 3 км від південної околиці Луцька, було виявлено житловий комплекс з фрагментами, що має численні аналогії на пам'ятках Луки Райковецької Подніпров'я та Подністров'я, зокрема її ранніх етапів. Ранньослов'янський комплекс VII-IX ст. в с. Хрінники, що розташований в районі однойменного водосховища між селами Хрінники, Набережне, Товпижин, представлений десятьма житлами та однією спорудою. Результати цих досліджень дали можливість побачити як в процесі еволюційного розвитку на основі празьких старожитностей формуються пам'ятки райковецької культури у Поліссі.

Окреме місце в дослідженні пам'яток райковецької культури посідають городища в Буківні та Ревному. В процесі досліджень городища в с. Буківна Тлумацького району Івано-Франківської області було виявлено два культурних шари – слов'янський VIII-IX ст. та княжої доби IX - XI ст.²⁴

¹⁹ Максимов Е., Петрашенко В. Славянские памятники у м. Монастырёк на Среднем Днепре. Киев, 1988. 148 с.

²⁰ Кашуба М., Тельнов Н., Щербакова Т. Алчедарское древнерусское поселение. Тирасполь, 1997. 102 с.

²¹ Русанова И., Тимошук Б. Кодын – славянское поселение V-VII вв. Москва, 1984. 87 с.

²² Баран В. Раскопки славянского поселения у с. Рашков на Днестре // АО 1970. Москва, 1970. С. 291-292.

²³ Козак Д., Прищепя Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині. Київ, 2004. С.181-185; Шкоропад В. Охоронні дослідження на багатошаровій пам'ятці в с. Рованці (урочище Гнідава), що на Волині // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003. Київ, 2004. С. 365-367.

²⁴ Томенчук Б., Филипчук М. Буківна – літописний Биковин на Дністрі. Івано-Франківськ, 2001. 56 с.

Ревнянське поселення, що на Буковині, представлено двома синхронними городищами – Ревне I (урочище Городище) та Ревне II (урочище Царина). В результаті досліджень, проведених Б.Тимощуком, було визначено конструктивні особливості оборонних ліній та характер забудови укріплених площадок. Крім того, було виділено два основні хронологічні періоди існування ревноських городищ – А (IX ст.) та Б (X ст.). Ці періоди Б.Тимощук пов'язував з двома етапами одного й того самого процесу формування ранньо-феодальних міст у східних слов'ян. Так, городище Ревне II (IIA, IIB) дає можливість прослідкувати процес формування торгово-ремісничого посаду давнього міста, а городище Ревне I (IA, IB) – процес появи дитинця – адміністративно-політичного центра міста.²⁵

Початок планомірних досліджень у верхів'ях Західного Бугу було покладено у повоєнні роки розкопками гнізда поселень поблизу с.Ріпнів Кам'яно-Бузького району Львівської області. В процесі робіт було виявлено три середньовічні поселення і розкрито більше 6100 м кв. площі. На поселенні Ріпнів I було виділено слов'янські комплекси другої половини I тисячоліття н.е, що відносилися як до празької культури, так і райковецької. Було виявлено п'ять напівземлянкових жител та чотири споруди (можливо, господарського призначення), а також рештки шести печей. Тут вперше було виявлено характерну конструктивну особливість опалювальних пристроїв. Вони були вирізані в материковому останці. Результати цих досліджень було відображено в низці праць як описового характеру, так й аналітичного.²⁶

Вивчення слов'янських пам'яток у регіоні активно тривало наприкінці 60-80-х рр. XX ст. Здебільшого увагу зосередили у верхів'ях Західного Бугу, де об'єктом вивчення було поселення поблизу с.Ромош, що в Сокальському районі Львівської області. Дослідження на цьому поселенні проводились В. Ауліхом в 1968 році, де було виявлено рештки двох слов'янських жител, господарських споруд та кількох ям, а також глиняні печі куполоподібної форми. Житла – напівземлянки, в плані прямокутної форми. Керамічний комплекс представлений фрагментами кружальної кераміки, яка датується VIII-IX ст.²⁷

Дослідження проводились також і на поселеннях поблизу сіл Деревляни та Волиця Древлянська Кам'яно-Бузького району, що були

²⁵ Тимощук Б. Давньоруська Буковина. Київ, 1982. С. 121-138.

²⁶ Ауліх В. Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I) Львовской области // МИА. 1963. № 108. С. 366-381; Баран В. Раннеславянские памятники на Западном Буге // SIAg. 1965. Т. XII-2. С. 361.

²⁷ Ауліх В. Соціальний зміст городища Зимне // Слов'яно-руські старожитності. Київ, 1969. С. 327-329.

відкриті та досліджені Р.Чайкою в 1989 році. На поселенні біля с.Волиця Древлянська було виявлено рештки печі та двох господарських ям. Керамічний комплекс представлений великою кількістю фрагментів гончарного посуду. Поселення датують VIII-IX ст.²⁸ На поселенні в урочищі Пристань поблизу с.Древляни знайдено напівземлянку підпрямокутної форми з піччю. Керамічний комплекс представлений фрагментами гончарних горщиків, прикрашених хвилястим орнаментом. Це поселення також датують VIII-IX ст.²⁹ Наступними пам'ятками, де М.Чайкою були виявлені слов'янські старожитності, є поселення поблизу сіл Тишиця та Соколя, Кам'яно-Бузького району. В процесі досліджень поблизу с. Тишиця було відкрито залишки заглибленого житла та глиняної печі округлої форми. Керамічний комплекс представлений фрагментами кераміки, виготовленої на примітивному гончарному крузі, повторюючи форму та низку ознак з вищеописаних пам'яток.³⁰ Ще одна пам'ятка була відкрита цим дослідником в урочищі Гнатова гора поблизу с.Соколя. Беручи до уваги характерні ознаки, керамічний комплекс на поселенні нічим не відрізнявся від кераміки віднайдені на попередніх поселеннях.³¹

На загальному тлі слов'янських пам'яток особливе місце займають городища, що розташовані в м.Буськ (літописний Бужськ), с.Підгірці (літописний Пліснеськ) Львівської області, м.Володимир-Волинський (літописний Володимир) та м.Устилуг Волинської області, а також городища поблизу селищ Заставне (літописний Всеволож), Литовеж у Волинській області.

Дослідження літописного Володимира започаткували в 80-х рр. XIX ст. В.Антонович та А. Прахов. У 30-40-х рр. XXст. обстеження Володимира та його околиць здійснив О. Цинкаловський. Планомірне вивчення було розпочате в 70-х рр. XX ст. П.Раппопортом, а згодом продовжене М. Кучінком та С.Терським. На городищі було досліджено конструктивні особливості оборонних споруд та встановлено загальні хронологічні критерії існування городища, виділено горизонт, що відноситься до завершальних етапів існування культури.³²

²⁸ Чайка М. Нові дослідження слов'янських пам'яток на Західному Бузі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Вип. № 2. 1992. С. 58-59.

²⁹ Там само. С. 59.

³⁰ Там само. С. 59.

³¹ Чайка М. Підсумки досліджень пам'яток літописних бужан в Західному Побужжі // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 264-265.

³² Sunkałowski A. Materiały do pradziejow ...S. 164-170.; Раппопорт П. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV вв. // МИА. 1967. № 140. С. 66-67.; Кучинко М. О работах во Владимире-Волынском // АО 1976. Москва, 1977. С. 322-323.

Городище поблизу м. Устилуг у 30-х рр. XX ст. вперше було обстежене О.Цинкаловським.³³ У 70-х рр. XX ст. дослідження тут провів П.Раппопорт. Він зафіксував розміри та характерні особливості оборонної системи городища. Частково обстежував городище І.Михальчишин в 1973 році, зокрема дитинець та могильник, що знаходився поряд (відкритий М. Біляшівським наприкінці XIX ст.). Дослідники виявили археологічний матеріал, що, як і в попередньому випадку, відносився до пізнього етапу райковецької культури – X ст.

У 70-80-х рр. XX ст. археологічною експедицією Львівського державного університету імені Івана Франка (керівник М.Чайка) проводились дослідження городищ Всеволож та Литовеж. Літописне городище Всеволож наприкінці XIX ст. було обстежене В. Антоновичем, пізніше в 1930 році – О. Цинкаловським, а в 1963 році – П.Раппопортом.³⁴ Під час досліджень на городищі виявлено значну кількість керамічного матеріалу, що представлений фрагментами гончарної кераміки. Виявлений керамічний комплекс відноситься до пізнього етапу райковецької культури – X ст.³⁵ Городище поблизу с. Литовежа знаходиться в урочищі Замчище і було відкрите наприкінці XIX ст. Вперше його обстежив відомий волинський краєзнавець О.Цинкаловський. В 1979 р. на Литовежському городищі археологічною експедицією Львівського державного університету імені Івана Франка було проведено розвідувальні розкопки. Загальна площа розкритої поверхні під час досліджень становила 60 м кв. Було виявлено крім численного керамічного матеріалу, ще й рештки напівземлянкових жител з печами, вирізаних у материковому останці. Початкові етапи існування городища на основі керамічного матеріалу датують першою половиною X ст.³⁶

Активне вивчення слов'янських городищ Західного Побужжя дало можливість дослідникам на основі письмових та археологічних джерел виділити хронологічні рамки генезису міст у цьому регіоні. М. Котляр виділяє п'ять етапів розвитку міст.

Активний науковий інтерес у світлі дослідження представляють три перших етапи. Перший етап – зародження міст, виникнення протоміст. Перші протоміста з'являються наприкінці VI-VII ст., початковий етап їх

³³ Sunkalowski A. Materiały do pradziejów ... S. 165.

³⁴ Sunkalowski A. Materiały do pradziejów ... S. 163.; Раппопорт П. Военное зодчество... С. 185.

³⁵ Чайка М. Літописне городище Всеволод на Західному Бузі // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. Львів, 1996. С. 76-77.

³⁶ Чайка М. Підсумки досліджень пам'яток літописних бужан в Західному Побужжі // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 261-267.

масового становлення припадає на VIII-IX ст. Другий етап – існування протоміст – VI-XI ст. Третій етап – починається переростання їх в ранньо-феодальні міста, що в хронологічному відношенні припадає на другу половину X - першу половину XI ст. Наступні два етапи відображають функціонування міст у пізньому середньовіччі – друга половина XI-XIII ст.³⁷

Яскравим прикладом такого генезису є розвиток літописного Пліснеська, хронологічні рамки існування якого вперше визначив М.Кучера. Вивчення цієї пам'ятки тривають протягом двох століть. Початок систематичних досліджень були започатковані І.Старчуком у післявоєнний час. У 60-70-х рр. вони були продовжені Р.Багриєм, яким правда було виявлено лише матеріал XI-XIII ст. В останні десятиліття активні дослідження Пліснеська та його околиці провадилися М.Филипчуком. Він, на основі відповідного археологічного матеріалу, чітко виокремив слов'янський та давньоруський періоди функціонування городища.³⁸ При цьому варто зауважити, що Пліснеське городище багато науковців не асоціювали із регіоном Побужжя, в чому давалося взнаки його генетичний зв'язок із пам'ятками басейну Верхнього Подністров'я.

Вагомим у контексті висвітлення етно-соціальних відносин регіону верхнього Побужжя є дослідження комплексу пам'яток у Буську. Проте із опублікованих результатів цих досліджень чітко прослідковується лише давньоруський період функціонування цього комплексу.³⁹ Більш раніший – слов'янський ще не знайшов свого відповідного висвітлення у науковій літературі.

У зв'язку із наявністю ознак соціальної диференціації, що проявляються у матеріальній культурі і, зокрема, в системі типів населених пунктів, дослідники спробували інтерпретувати відносини у слов'янському суспільстві. Помітними тут є розроблення Я.Барана, в яких розвиток слов'янського суспільства подається в руслі глобальних цивілізаційних процесів, що включає їх в одне ціле з іншими цивілізаціями та народами. Він виявив зв'язок між просторово-площинним розташуванням жител на поселеннях та на основі цього розкрив характер їх родинних зв'язків.⁴⁰ Також загальні

³⁷ Котляр Н. К вопросу о генезисе восточнославянских городов // Славянские древности. Киев, 1980. С. 132-133.

³⁸ Филипчук М. Слов'янський період в історії Пліснеська // Галицько-Волинська держава: передуми виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С. 21-23; Филипчук М. Топографія пам'яток культури типу Луки Райковецької у Прикарпатті // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н.е. Київ-Львів, 1999. С. 308-318.

³⁹ Довгань П. До питання про першопочатки літописного Буська // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 239-242.

⁴⁰ Баран Я. Слов'янська община (за матеріалами поселення Рашків I) // Автореф. дис. ... канд.іст.наук. Київ, 1992. 24 с.; Баран Я. Слов'янська община (за матеріалами поселення Рашків I) // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Київ-Львів, 1997. С. 176-183.

питання соціальних відносин, розроблених на основі великої кількості археологічного матеріалу, відобразив у своїй монографії «Восточнославянская община VI-X вв.» Б.Тимощук.⁴¹ Простежити місцеві особливості у соціальній структурі пам'яток слов'янського часу останньої чверті I тис. н. е. вдалося М.Филипчуку.⁴² На основі археологічного матеріалу, який дають пам'ятки прикарпатського регіону, згаданий дослідник розкрив взаємозалежність господарського комплексу із соціальними мікроструктурами слов'ян.

Важливою категорією археологічних пам'яток останньої чверті I тис. н.е. є могильники. На території Побужжя їх налічується декілька десятків, проте значна кількість могильників була зруйнована ще до того, коли вони стали предметом вивчення археологів. Вивчення поховальних пам'яток регіону було започатковане наприкінці минулого століття, про що було згадано вище.

У верхів'ях Західного Бугу наприкінці XIX-XX ст. було досліджено низку могильників. Серед них могильник поблизу с.Новосілки Буського району Львівської області, розкопаний у 30-х рр. Я.Пастернаком. Він встановив, що це кремаційні підкурганні поховання IX ст.⁴³ Інший могильник розкопано у Волинській області біля с.Новосілки Володимир-Волинського району В.Олехновичем, який дослідив 58 курганів, де було зафіксовано інгумаційні поховання початку X ст.⁴⁴

Велике значення мають дослідження курганів білоруського Побужжя. Вони були започатковані у 50-х рр. XX ст. Ф.Гуревичем, який дослідив 48 курганів, виділивши в них за формою довгі та подовгасті.⁴⁵ Продовженням стали роботи, що здійснювала Т.Коробушкіна у 80-х рр. Вона вивчала значну кількість курганів, результатом чого стала соціальна та племінна характеристика населення білоруського Побужжя. Дослідниця ототожнює кургани з племенами дреговичів, що не має під собою достатнього підґрунтя.⁴⁶

На загальному тлі розвитку райковецької культури особливе місце займає питання її еволюції, витоків пам'яток. Це дуже добре простежується

⁴¹ Тимощук Б. Восточнославянская община VI-X вв. Москва, 1990. С. 29-62

⁴² Филипчук М. Про соціальну структуру населення Українського Прикарпаття у VIII-X ст. // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 220-238.

⁴³ Пастернак Я. Нові археологічні набутки ... С. 264.

⁴⁴ Olechnowicz W. Cmentarzysko w Nowosolkach, pow. Włodzimierski, gud. Wolyńska // МААЕ. Krakow, 1903. Т. 6. S. 3-12.

⁴⁵ Гуревич Ф. О. О длинных и удлиненных курганах ... С. 54-56.

⁴⁶ Коробушкіна Т., Саливон И. Сельское население ... С. 138-142.

на прикладі Побужжя, оскільки таку спорідненість було описано вище на прикладі пам'яток з-за меж басейну Західного Бугу.

Регіон Побужжя є досить яскравим підтвердженням генезису празьких пам'яток у райковецькій. Одним з прикладів цього є гніздо слов'янських поселень поблизу с.Ріпнева. Із виявлених поселень, пам'ятка Ріпнів-І містить два комплекси (житла 4, 7) із празьким матеріалом, на противагу решті жител із райковецьким.⁴⁷ На поверхні інших двох поселень фіксується численний підйомний матеріал, що відноситься до VIII-IX ст.

Особливо яскравим свідченням генетичної спорідненості празьких і райковецьких старожитностей в регіоні є комплекс пам'яток, пов'язаних із Зимним у Волинській області. Насамперед це відноситься до решток слов'янського городища, дослідження якого започаткував у 30-х рр. XX ст. краєзнавець О.Цинкаловський. Згодом їх проводив Ю.Захарук, а потім продовжив В.Ауліх. Загалом розкрито майже всю площу дитинця – близько 3 тис. м кв. Дослідження завершилися написанням монографічної праці “Зимнівське городище”.⁴⁸ На городищі було вивчено конструктивні особливості ранньосередньовічних оборонних споруд, встановлено загальні хронологічні критерії існування городища – VI-VII ст. Але більш промовистим є факт задіяння території навколо городища. У 80-90-х рр. XX ст., поруч із городищем І.Гавритухіним були проведені роботи, в результаті яких виявлено низку поселень, а на окремих проведенні розкопки. Зокрема, на поселенні Зимно-4 він зафіксував крім численного празького керамічного матеріалу, ще й старожитності, що відносяться до райковецької культури – це кераміка та рештки жител.⁴⁹ Таким чином, незважаючи на той факт, що городище припинило своє існування ще у ранньому середньовіччі, тут склалася класична схема гнізда слов'янських поселень, в центрі якого домінувало городище. Аналогічні гнізда поселень виділені на основі досліджень слов'янських пам'яток Буковини Б.Тимощуком.⁵⁰ У пізніший час центр влади, що був представлений укріпленими городищами перенісся до Володимира та Городка Надбужського (літописного Волиня).

Отже, дослідження слов'янських пам'яток басейну Західного Бугу є одним органічним процесом вивчення райковецької культури. Вони постійно перебували у центрі дослідницької уваги, про що свідчить тривала

⁴⁷ Ауліх В. Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I) Львовской области // МИА. 1963. № 108. С. 366-381.

⁴⁸ Ауліх В. Зимнівське городище. Київ, 1972. 124 с.

⁴⁹ Гавритухин И. Раннеславянские памятники в районе Зимневского городища // *Ŕchaeoslavica*. Kraków, 1992. Vol. 2. S. 99-112.

⁵⁰ Тимошук Б. Соціальна сутність городища Зимно // Раннеславянський мир. Матеріали і дослідження. М.: ИА АН СРСР, 1990. С. 95-111.; Тимошук Б. Східні слов'яни VII-X ст.: полуддя, язичництво, початки держави. Чернівці, 1999. С. 70-71.

історія їх дослідження, починаючи із XIX ст. На основі результатів дослідження можна стверджувати, що слов'янські пам'ятки VIII-X ст. із Західного Побужжя є показником інтенсивних державотворчих процесів і свідчать про високий рівень місцевого населення.

Natalia VOITSESHCHUK

**HISTORY OF INVESTIGATIONS ON THE MONUMENTS OF
RAIKOVETS CULTURE IN THE BASIN OF WESTERN BUG**

The article deals with the history of investigations on the archaeological sites of Raikovets culture in the basin of Western Bug. The main results and characteristic features were presented on excavations of archaeological sites of 8th – 9th century AD. some archaeological complexes of that period were compared in the adjacent areas in order to demonstrate clearly the origins and genesis of Raikovets monuments in the basin of Western Bug.

Key words: Raikovets culture, Western Bug basin, settlement, hill fort.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2004

Прийнята до друку 03.09.2004